

TEORETYCZNE UWARUNKOWANIA ROZWOJU ROLNICTWA Z UWZGLĘDNIENIEM PROCESÓW GLOBALIZACJI I MIĘDZYKRAJOWEJ INTEGRACJI

Mieczysław Adamowicz

Katedra Polityki Agrarnej i Marketingu SGGW w Warszawie
Kierownik: prof. dr hab. Mieczysław Adamowicz

Słowa kluczowe: rolnictwo, uwarunkowania rozwoju, integracja europejska
Key words: agriculture, development conditions, european integration

S y n o p s i s: Przedstawiono i zanalizowano współczesne uwarunkowania rozwoju rolnictwa ze szczególnym uwzględnieniem procesów globalizacji i integracji międzynarodowej. Przedstawiono główne kierunki zmian strukturalnych, trendy rozwoju rolnictwa, istotę i główne nurty globalizacji, globalizację rolnictwa i agrobiznesu, integrację regionalną jako składnik procesów globalizacji oraz sposób ochrony przed jej skutkami, zjawisko postępu w rolnictwie jako składowy element globalizacji oraz znaczenie globalizacji dla rolnictwa w Polsce.

WSTĘP

Podejmując wypowiedź na temat uwarunkowań rozwoju rolnictwa należałoby najpierw zadać pytanie, jak postrzegamy współczesne rolnictwo i jakie ma ono znaczenie dla ludzi różnych państw i regionów. Wyobrażenie o rolnictwie i jego roli będzie z pewnością różne w poszczególnych krajach, na różnych kontynentach, wśród mieszkańców miast i na obszarach wiejskich będących na różnym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Współczesne rolnictwo jest pojęciem bardzo pojemnym, złożonym, różnorodnym i podlegającym szybkim zmianom. W dalszym ciągu w skali ogólnej ma wielkie znaczenie dla rozwoju w trzech płaszczyznach: w sferze oddziaływania na wzrost i rozwój ekonomiczny, w sferze kształtowania warunków życia ludności i w sferze usług środowiskowych. Znaczenie tych sfer jest inne w krajach opierających jeszcze swoją gospodarkę na rolnictwie, w krajach uprzemysłowionych i zurbanizowanych, czy w krajach znajdujących się w fazie transformacji społeczno-gospodarczej.

Na początku XXI wieku wciąż jeszcze na świecie jest duża liczba krajów, w których rolnictwo nadal ma fundamentalne znaczenie, dając zatrudnienie przeważającej liczbie aktywnych zawodowo i dostarczając 1/3 Produktu Krajowego Brutto (PKB). W krajach tych 3/4 ludzi zamieszkuje obszary wiejskie, a większość z nich to ludzie ubodzy. W tych to krajach rolnictwo nadal stanowi podstawę wzrostu ekonomicznego i główny sposób na ograniczenie ubóstwa [The World...2008]. Szansą dla tych krajów jest rewolucja technologiczna i wzrost produktywności w drobnych gospodarstwach rolnych.

W znajdujących się na przeciwległym biegunie krajach uprzemysłowionych i zurbanizowanych, posiadających dobrze rozwiniętą gospodarkę pozarolniczą, bezpośrednia produkcyjna rola rolnictwa w gospodarce jest diametralnie mniejsza, chociaż rolnictwo jest tu na ogół silnie subsydiowane (Szwajcaria, Norwegia, Japonia, USA). W rolnictwie krajów najwyższej rozwiniętych zatrudnionych jest 2-3% czynnych zawodowo i wytwarza ono niewiele mniej PKB oraz stanowi bazę dla rozwoju pozarolniczych funkcji obszarów wiejskich. W krajach tych rolnictwo stanowi jednak podstawę wysoko rozwiniętego agrobiznesu, przemysłu przetwórczego i usług, które dostarczają znaczną część PKB. W zurbanizowanych krajach pozaeuropejskich ubóstwo skupia się głównie w miastach, ale także jest obecne na wsi. W krajach zurbanizowanych i uprzemysłowionych skala ubóstwa jest niewielka, jednak ludzie ubodzy stanowią znaczną część ludności wiejskiej. W krajach tych istotna jest rola rolnictwa jako sektora ważnego dla środowiska, kreacji usług środowiskowych i innych usług w postaci dóbr publicznych.

Między tymi dwoma skrajnymi grupami znajduje się cała gama krajów o różnym poziomie rozwoju rolnictwa i różnym znaczeniu tego sektora w gospodarce narodowej. Są tu zarówno przechodzące modernizację rolnictwa kraje rolnicze oraz kraje zurbanizowane regionów rozwijających się, postsocjalistyczne kraje przechodzące transformację społeczno-ekonomiczną, jak i uprzemysłowione i zurbanizowane kraje Europy.

W krajach o gospodarce przejściowej, podlegającej transformacji, znaczenie rolnictwa wynika głównie z oddziaływania na rynki pracy i rozwój wielofunkcyjności obszarów wiejskich, ale jednocześnie ważne społecznie są tu koszty subsydiowania i wspierania pożądanych zmian technologicznych i strukturalnych w rolnictwie i na obszarach wiejskich.

Zakres opracowania nie pozwala na ustosunkowanie się do rozwoju rolnictwa we wszystkich wymienionych grupach krajów. Rolnictwo polskie wykazuje wiele cech rolnictwa krajów przechodzących transformację, lecz jednocześnie zbliża się do modelu rolnictwa krajów uprzemysłowionych. W odróżnieniu jednak od większości tych krajów Polska nie należy do grupy państw wysoko zurbanizowanych.

Procesy transformacji można zaliczyć do głównych uwarunkowań rozwoju polskiego rolnictwa. Inne, ważne uwarunkowania to zachodzące spontanicznie i nie dające się kształtować procesy globalizacji oraz świadomie kształtowane przez grupy państw procesy międzynarodowej (regionalnej) integracji. Ważnym, powszechnie występującym uwarunkowaniem jest też postęp technologiczny (techniczny, biologiczny, organizacyjny) w rolnictwie i całej gospodarce żywnościowej oraz zmiany kulturowe zachodzące w społecznościach wiejskich. W opracowaniu skupiono się na analizie oddziaływania procesów globalizacji ekonomicznej i międzynarodowej integracji gospodarczej na rozwój i funkcjonowanie rolnictwa. Logicznym przejściem do tej analizy może być przedstawienie głównych kierunków zmian strukturalnych i trendów rozwojowych rolnictwa.

GLÓWNE KIERUNKI ZMIAN STRUKTURALNYCH I TRENDY ROZWOJOWE ROLNICTWA

Do istotnych zmian i procesów, które zachodzą w rolnictwie wielu krajów w ostatnim dwudziestopięcioleciu można zaliczyć:

- wzrost produkcji, zwiększenie produktywności rolnictwa i efektywności wykorzystania nakładów,

- marginalizacja (kurczenie się) gospodarczej roli rolnictwa w gospodarce narodowej i gospodarce lokalnej,
- nasilenie konkurencyjności międzynarodowej i międzysektorowej,
- narastanie wrażliwości konsumentów w sferze jakości i bezpieczeństwa żywności przy zwiększaniu siły rynkowej wielkich sieci detalicznych handlu żywnością,
- wzrost znaczenia postępu rolniczego, wiedzy i niematerialnych form kapitału w procesach produkcyjnych i w funkcjonowaniu rolnictwa,
- wzrost wielofunkcyjności rolnictwa i pozarolniczych form gospodarowania na obszarach wiejskich oraz uświadomienie potrzeby oparcia rozwoju rolnictwa na koncepcji rozwoju zrównoważonego,
- słabnięcie społecznego i politycznego poparcia dla polityki protekcjonizmu, subsydiowania i interwencjonizmu rolniczego.

W omawianym okresie rolnictwo rozwijało się na tyle szybko, że w skali światowej było zdolne nadążać za wzrostem efektywnego popytu na żywność. Choć w dalszym ciągu około 800 milionów ludzi na świecie nie ma poczucia bezpieczeństwa żywnościowego, to sytuacja wyżywienia świata nie tylko w krajach wyżej rozwiniętych została rozwiązana, ale poprawiła się ona także w większości krajów rozwijających się. Rolnictwo krajów uprzemysłowionych ogromnie powiększyło zdolności wytwórcze przez procesy modernizacji, zwiększenie nakładów pochodzenia przemysłowego, zastosowanie postępu biologicznego, specjalizację produkcji, koncentrację i kooperację z sektorami zaopatrzenia, przemysłu i handlu. W krajach wysoko rozwiniętych nowoczesne, rynkowo zorientowane i subsydiowane gospodarstwa rolne są w stanie wytwarzać produkcję przewyższającą znacznie chłonność rynku wewnętrznego. W krajach rozwijających się zastosowanie postępu biologicznego i nowoczesnych technologii produkcji skutkowało również zwiększeniem produkcji i powstaniem nadwyżek eksportowych. Wzrost produktywności i produkcji na całym świecie limituje i tak ograniczone możliwości eksportowe, co łącznie z małą chłonnością rynków wewnętrznych stwarza bariery i ograniczenia dla rozwoju rolnictwa oraz wzmacnia stałą tendencję do obniżania cen realnych surowców rolnych. Potrzeba utrzymywania zatrudnienia w rolnictwie i akceptowalnego poziomu dochodów rolniczych sankcjonuje stosowanie interwencjonizmu rolnego i różnych form subwencji oraz wsparcia dla rolnictwa, zwłaszcza w krajach rozwiniętych gospodarczo. W związku z rozwojem nowych technologii produkcji rolniczej pojawiły się nowe problemy i zagrożenia, zwłaszcza natury środowiskowej i zdrowotnej. Zmiany klimatu, degradacja środowiska, wzrastająca konkurencja ze strony sektorów nierolniczych o grunty i wodę, wzrastające ceny energii i innych nakładów przemysłowych, wzrastające koszty innowacji stwarzają problemy rozwojowe, zwiększają poczucie ryzyka i niepewności co do dalszych tendencji rozwojowych. Istnieją poważne przesłanki do tego, że ceny żywności przestaną spadać, co miało miejsce dotychczas w wielu krajach, a odwrócone trendy mogą przekształcić się w stałą tendencję wzrostową. Stawia to pod znakiem zapytania słuszność dotychczasowych dążeń do ograniczania produkcji w krajach wysoko rozwiniętych i subsydiowania zarówno producentów, jak i konsumentów żywności. Rozpatrując globalne potrzeby wyżywieniowe szacuje się, że dla zaspokojenia wzrastającego popytu produkcja żywności w pierwszych 30 latach XXI wieku powinna się powiększyć o około 50% w sektorze zbóż i aż o 85% w sektorze mięsny. Do tego trzeba dodać wzrastające zapotrzebowanie na wytwarzaną przez rolników bioenergię, która to działalność już obecnie przyczynia się do wzrostu cen żywności [The World Bank... 2008].

Prawidłowości rozwoju gospodarczego wskazują na długofalowy trend kurczenia się bezpośredniej roli rolnictwa w gospodarce narodowej. Można to obserwować przez wskaźniki udziału rolnictwa w wytwarzaniu produktu krajowego brutto i w zatrudnieniu. Charakterystyczne jest przy tym, że im niższy poziom rozwoju tym większe różnice między udziałem w tworzeniu PKB i w zatrudnieniu, które zmniejszają się przy przechodzeniu na wyższy poziom rozwoju gospodarczego. W krajach uprzemysłowionych wysoko rozwiniętych te proporcje wyrównują się i w obydwu przypadkach spadają do około lub poniżej 5%. W Polsce nadal występują duże dysproporcje między udziałem rolnictwa w zatrudnieniu i tworzeniu dochodu, przekraczające 10 punktów procentowych. Są kraje o wysokiej produktywności rolnictwa, w których dochody rolnicze przewyższają przeciętny poziom dochodów w gospodarce albo niewiele im ustępują. W Polsce dysparytet dochodowy na niekorzyść rolnictwa jest znaczny.

Mimo wzrostu produktywności i efektywności wytwarzania w rolnictwie będzie zachodził dalszy proces kurczenia się rolnictwa jako działu wytwórczego w gospodarce narodowej. Istotne są jednakże granice tego kurczenia się, które może przybrać niebezpieczny kształt marginalizacji. Niedopuszczenie do marginalizacji rolnictwa leży w interesie nie tylko rolników, ale i konsumentów, jako że żywność zaspokaja podstawowe potrzeby wszystkich ludzi. Zagrożeniem dla marginalizacji rolnictwa w krajach wysoko rozwiniętych i dokonujących transformacji może być, postulowane w ramach negocjacji WTO, większe otwarcie na konkurencję międzynarodową na światowych rynkach rolnych. W przypadku pełnej liberalizacji wymiany międzynarodowej i swobodnego przebiegu procesów globalizacji rolnictwo europejskich krajów będących członkami Unii Europejskiej nie byłoby w stanie sprostać konkurencji rolnictwa krajów rozwijających się i krajów rozwiniętych posiadających korzystne warunki środowiskowe i społeczne dla rolnictwa.

Oprócz presji wynikającej z konkurencyjności międzynarodowej rolnictwo uczestniczy ciągle w konkurencji wewnętrznej m.in. o grunty, których znaczna część, zwłaszcza w otoczeniu miast, wypada z produkcji, o kwalifikacje zatrudnionych – poziom edukacji i w ogóle kapitału ludzkiego w rolnictwie jest niższy niż w innych sektorach gospodarki, o odzyskanie wytworzonej wartości, która w procesach wymiany rynkowej przepływa do innych sektorów w wyniku słabej pozycji konkurencyjnej rolnictwa na rynkach wewnętrznych itp. Ta konkurencja nasila proces społeczno-ekonomicznego zróżnicowania w obrębie gospodarstw rolnych wykazujących różną zdolność konkurencyjną na rynku, jak i między regionami i obszarami produkcyjnymi.

Funkcjonowanie wewnętrznych mechanizmów rynkowych i presja konkurencji międzynarodowej powodują, że znaczna część gospodarstw rolnych przybiera strategię charakterystyczne dla przedsiębiorstw komercyjnych, których celem staje się maksymalizacja zysku [Sobiecki 2007]. Komercjalizacja rolnictwa w skali wewnętrznej wzmacnia polaryzację wewnętrzną, której efektem jest kształtowanie się obok sektora komercyjnego także sektora rolnictwa wielofunkcyjnego oraz socjalnego. Komercjalizacja międzynarodowa rolnictwa może prowadzić do zmian przestrzennego zagospodarowania ziemi rolniczej oraz zmian rozmieszczenia produkcji między kontynentami i krajami. Takie zagrożenie wzmacnia się przez procesy globalizacji.

Wprawdzie występuje brak żywności w wielu krajach świata w ilości niezbędnej dla zaspokojenia fizjologicznych potrzeb żywnościowych i występuje w nich brak bezpieczeństwa żywnościowego w sensie efektywnego dostępu do żywności, to rynki produktów rolnych w wysoko rozwiniętych krajach są dobrze nasycone, tzn. występują nadwyżki

podaż. W tych krajach świadomie ograniczana jest podaż, a uwaga koncentruje się na kwestiach strukturalnych podaży, szerokiej oferty asortymentowej oraz jakości i zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego żywności. O rozwoju rolnictwa i możliwości zwiększania produkcji rolniczej decyduje popyt wewnętrzny i możliwości eksportowe. Głównie od postaw i preferencji konsumentów krajowych zależy to, czy gospodarstwa rolne i przedsiębiorstwa wytwarzające żywność zrealizują swoje cele produkcyjne i dochodowe.

Procesy globalizacji produkcji i handlu żywnością ułatwiają przepływ samych produktów z miejsc nadwyżkowych do rejonów deficytowych, przyspieszają dyfuzję innowacji w sferze produktów i procesów wytwarzania oraz ujednolicają kulturowe i społeczne wzorce związane z żywnością, jej produkcją, obrotem i konsumpcją. Szczególnej rangi nabiera zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego oraz jakość coraz bardziej zróżnicowanych form produktów spożywczych. Żywność w czasach współczesnych stawiała się dotychczas względnie coraz tańsza, stąd konsumenci byli coraz bardziej wymagający wobec jakości kupowanych produktów. Głębokie przetwarzanie żywności nie zawsze jednak poprawia jej cechy smakowe i odżywcze.

W miarę podwyższania standardu życia przeciętny konsument wydaje coraz mniejszą część swoich dochodów na żywność. Jednocześnie staje się on coraz bardziej wymagający odnośnie jakości, bezpieczeństwa i cech dietetycznych produktów żywnościowych. Wzrastające zróżnicowanie wymagań i upodobań konsumentów, którzy zwracają większą uwagę na zależności między dietą a zdrowiem, przekłada się na cały kompleks działań zapewniających bezpieczeństwo żywnościowe i jakość, a pośrednio także na systemy regulacyjne rynku żywnościowego i strategię przedsiębiorstw przetwórstwa rolno-spożywczego, handlu i dystrybucji. Nowe trendy w sferze konsumpcji, takie jak: zwiększenie zapotrzebowania na tzw. słabostki konsumpcyjne, np. zakąski, czekolada, orzeszki, żywność beztłuszczowa typu „light”, gotowe lub łatwe do spożycia produkty typu „pizza”, „hot dog” i inne, żywność egzotyczna z innych stref klimatycznych, mają swoje konsekwencje w przetwórstwie i gastronomii. Rośnie liczba konsumentów interesujących się żywnością ekologiczną, żywnością śródziemnomorską i wytwarzaną w konkretnych regionach świata, pozyskiwaną bez naruszenia etyki i dobrostanu zwierząt.

Wzrost zapotrzebowania na wiedzę o sposobach wytwarzania żywności będzie miał swoje konsekwencje nie tylko dla zakładów przetwórczych, ale także gospodarstw rolnych i procesów technologicznych pozyskiwania surowców. Ważnym wyzwaniem dla konsumentów i przemysłu spożywczego jest żywność modyfikowana genetycznie. Należy oczekiwać, że presja na dopuszczenie do szerokiego obrotu żywności modyfikowanej genetycznie nie zostanie skutecznie zastopowana. Dopuszczenie tej żywności w szerszej skali na rynek europejski i polski będzie wyzwaniem niezwykle trudnym.

Coraz lepsze wykorzystanie nowych technologii, wiedzy i niematerialnych form kapitału w procesach produkcyjnych i funkcjonowaniu rolnictwa stanowią istotę procesów modernizacyjnych w rolnictwie różnych krajów. Dyfuzja innowacji jest procesem ciągłym, lecz może być wzmocniona i przyspieszona przez odpowiednią politykę państwa, a także wymagania stawiane przez przemysł przetwórczy, pośredników handlowych, rosnące w siłę firmy dystrybucyjne oraz agencje i przedsiębiorstwa eksportujące. Ciągły postęp wymusza także międzynarodowa konkurencja i korporacje transnarodowe. Znaczna część tych zjawisk stanowi istotną treść i części składowe procesów globalizacji i integracji międzynarodowej.

ISTOTA I GŁÓWNE NURTY GLOBALIZACJI

Przed pięćdziesięciu laty pojęcie „globalizacja” w ogóle nie było jeszcze znane i w publikacjach i słownikach ekonomicznych sprzed piętnastu lat trudno się doszukać tego terminu. Na początku lat dziewięćdziesiątych treści mieszczące się pod pojęciem globalizacja, wyrażano pojęciem internacjonalizacja czy umiędzynarodowienie, a treści wykładane na uczelniach zawierano w przedmiocie Międzynarodowe stosunki gospodarcze. W ostatnim dziesięcioleciu pojęcie to zrobiło zawrotną karierę i dzisiaj występuje powszechnie we wszystkich językach świata.

Globalizacja dotyczy wielu dziedzin aktywności i gospodarowania, życia społecznego i politycznego, kultury, a także przyrodniczych skutków działalności człowieka. Globalizacją zajmuje się dziś wiele różnych nauk, w tym oczywiście nauki ekonomiczne. Globalizacja jest zjawiskiem wielowątkowym, wielopłaszczyznowym trudnym do precyzyjnego zdefiniowania. Kołodko [2008] twierdzi, że „*globalizacja nie jest ani systemem społeczno-gospodarczym, ani też epoką, ale procesem, czyli czymś co prowadzi skądś dokądś. Żyjemy w czasach globalizacji i podobnie, jak nasi przodkowie żyli na przykład w czasach podbojów kolonialnych albo industrializacji, które to procesy doprowadziły do ukształtowania się jakościowo nowych systemów – w pierwszym przypadku kolonializmu, w drugim kapitalizmu*”. Globalizacja jest częścią, ważną częścią, współczesnych zdarzeń, zjawisk i procesów zachodzących w światowej gospodarce, mających wpływ na to, co się dzieje w poszczególnych krajach, gospodarkach i społecznościach. Tak więc polska wieś, polskie rolnictwo, wszystkie jednostki i podmioty gospodarcze oraz instytucje działające na wsi we wszystkich sferach agrobiznesu i gospodarki wiejskiej są w jakimś stopniu powiązane i zależne od obiektywnie przebiegających oraz niezależnych od państw i rządów zjawisk i procesów globalnych.

Globalizacja jest przede wszystkim procesem mikroekonomicznym, w którym jako główni aktorzy uczestniczą firmy transnarodowe działające na skalę ogólnoswiatową. Możliwości oddziaływania na te zjawiska i procesy przez podmioty i instytucje poszczególnych krajów są niewielkie albo praktycznie ich nie ma, ponieważ siły globalne przewyższają możliwości oporu i przeciwdziałania państw i rządów narodowych, a także różnych układów regionalnych. Istniejące instytucje i organizacje międzynarodowe, które mogłyby wpływać na przebieg procesów globalnych nie istnieją albo nie są wyposażone w skuteczne narzędzia oddziaływania. Siła i sposób funkcjonowania korporacji międzynarodowych przy aktualnym stanie zorganizowania się państw w skali międzynarodowej sprawia, że wymykają się one spod kontroli rządów narodowych i mimo rodzących się ruchów antyglobalistycznych wywierają wpływ na gospodarkę i społeczeństwa wszystkich krajów.

Istotą globalizacji ekonomicznej jest otwieranie się rynku ponad granicami państw¹. Otwierają się przede wszystkim rynki towarów i kapitałów oraz informacji, a także usług i w dużym stopniu najnowszych technologii. Natomiast rynki pracy pozostają nadal pod silną kontrolą państw, a przepływy ludzi, a z nimi pracy i kapitału ludzkiego, są silnie kontrolowane. Fizyczne, ekonomiczne, polityczne ułatwienia przepływów towarów, likwidacja barier w międzynarodowej wymianie gospodarczej i przepływie inwestycji i kapitałów, przyspieszają transfer postępu technicznego oraz tworzenie zintegrowanych rynków światowych i dyfuzję innowacji. Istotą globalizacji jest więc spontaniczna, chociaż selektywna, liberalizacja rynków w skali światowej, rozwój powiązań integracyjnych oraz umacnianie się współzależności.

1 Definicję procesów globalizacji w literaturze polskiej przedstawia wielu autorów, wśród których wymienić można: Szymański 2001, Chołaj 2003, Kleer 2006, Flejtarski, Wahl 2003, Bożyk, Misala 2003, Kołodko 2001 i 2008, Gierszewska, Wawrzyniak 2001 oraz inni.

Globalizacja swymi korzeniami sięga głęboko w historię, jednak w ostatnich latach ujawniła się ona jako nowa jakość w międzynarodowych stosunkach i zaznaczyła wyraźniej swoje skutki ekonomiczne. Skutki globalizacji rozciągają się na wszystkie dziedziny gospodarki, jednak sam proces globalizacji omija pewne obszary. Dotyczy to wspomnianych wcześniej rynków pracy, ale także rolnictwa i najnowszych technologii. W przypadku rynków pracy globalizację hamuje regulowanie i reglamentacja migracji, w sektorze rolnym główną przeszkodą są systemy interwencyjnego i protekcyjnego rolnego Unii Europejskiej i innych wielkich producentów żywności, zaś w przypadku technologii decydują głównie względy militarne i polityczne.

Globalizacja zawiera sama w sobie działania integracyjne, ale jednocześnie jest procesem, który pozostaje w pewnym stopniu konfrontacji z międzynarodową integracją regionalną. Niektórzy autorzy traktują globalizację działalności gospodarczej jako dokonujący się na świecie długofalowy proces integrowania się coraz większej liczby gospodarek narodowych ponad granicami państw, dzięki rozszerzaniu wzajemnych powiązań handlowych, inwestycyjnych, produkcyjnych i kooperacyjnych w wyniku czego powstaje ogólnosiwiatowy system ekonomiczny o dużej współzależności i znacznych reperkusjach działań podejmowanych lub toczących się nawet w odległych krajach [Zorska 2000, Liberska 2002].

Autorzy pracy pt.: *Granice konkurencji* [1998], zespół 19 ekspertów tzw. Grupy Lizbońskiej wyszczególniają w obrębie globalizacji trzy różne procesy: internacjonalizację gospodarki i społeczeństwa, multinacjonalizację gospodarki i społeczeństwa oraz nowe procesy gospodarczo-społeczne zmieniające perspektywę postrzegania zasad i reguł postępowania, zdarzeń, zachowań, działań, umownych wartości z narodowej na ogólnosiwiatową. Autorzy ci wyszczególniają sześć następujących obszarów globalizacji:

- finansów,
- rynków, strategii, w szczególności konkurencji,
- technologii, co się z tym wiąże – badań, rozwoju oraz wiedzy,
- stylów życia i modeli konsumpcji, w rezultacie globalizacja kultury,
- rządzenia i regulacji prawnych,
- polityki ujednoczenia świata.

Pierwsze trzy obszary dotyczą globalizacji ekonomicznej. Znaczący tej problematyki wyróżniają w jej ramach zarówno autonomiczne procesy zachodzące w skali światowej, takie jak: globalna konkurencja, megakoncentracja własności i kapitału oraz pogłębiająca się współpraca między przedsiębiorstwami w skali świata, jak też procesy mogące być przedmiotem wspierania polityki innowacyjnej i świadomego opierania gospodarowania na wiedzy i kapitale intelektualnym, jak też dynamicznie rozwijające się procesy rozprzestrzeniania zaawansowanych technologii informatycznych i telekomunikacyjnych, w tym Internet [Gierszewska, Wawrzyniak 2001].

GLOBALIZACJA ROLNICTWA I AGROBIZNESU

Niektórzy autorzy twierdzą, że globalizacja jest niekompletna, bo nie tylko nie dotyczy rynków pracy, ale także w znacznym stopniu pomija rolnictwo. Kołodko [2008] twierdzi, że „globalizacja jest niekompletna z tej przyczyny, że daleko w tyle z liberalizacją pozostaje sektor rolny”. Sobiecki [2007] również formułuje tezę o niekompletności globalizacji i stwierdza, że objęła ona dotychczas rolnictwo w małym stopniu jako, że swoboda przepływu towarów nie dotyczy artykułów rolnych. U podstaw tych twierdzeń leży przekonanie, iż nie-

pełna liberalizacja rynków rolnych, jako przyczyna niekompletności globalizacji, jest czymś co szkodzi ujawnieniu się kompletu efektów globalnych. Z tymi opiniami można się zgodzić tylko częściowo, a nawet można im zaprzeczyć. Rolnictwo bowiem uczestniczy w procesach globalizacji co najmniej na miarę swojej roli w gospodarce. Ograniczony udział w głównym nurcie globalizacji wynika ze specyficznych cech rolnictwa oraz ze skali w jakiej ten dział gospodarki uczestniczy w procesach integracyjnych i powiązaniach międzynarodowych.

Specyfiką uczestnictwa rolnictwa w procesach globalizacji jest to, iż odbywa się to nie tyle przez procesy produkcji i obrotu surowcami rolnymi, ale głównie przez efekty wytwórcze przemysłu przetwórczego i inne segmenty agrobiznesu. Sama produkcja rolna mając charakter przestrzenny, a więc powiązany z danym terytorium, wykorzystuje niemobilny czynnik ziemi, a także słabo mobilny i niżej wykwalifikowany czynnik pracy. Ograniczoność ziemi istotnie limituje zdolność do jej koncentracji, a powszechność gospodarowania rolniczego i zaspokajania potrzeb żywnościowych stwarza potrzebę do przemieszczania się w skali światowej tylko niewielkiej części wytwarzanej produkcji rolniczej. Zasadnicza część potrzeb wyżywieniowych w ramach powszechnie uznawanej wartości, jaką jest potrzeba zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego, jest pokrywana z własnej produkcji. Teoretycznie rynek globalny mógłby zapewnić bezpieczeństwo żywnościowe, ale tylko przy istnieniu sprawnych systemów zarządzania globalnego gwarantujących pewność dostaw. Takich systemów zarządzania ani takich gwarancji dostaw nie można aktualnie oczekiwać. Ale gdyby jednak to było możliwe, w takim przypadku należałoby się liczyć ze zmianami w lokalizacji produkcji rolnej w skali świata i ze zwiększaniem kosztów zaopatrzenia, a tym samym i cen na żywność. Bariery mogłyby się stać koszty transportu i problemy logistyczne.

Panuje pogląd, że globalizacja rolnictwa mogłaby przynieść korzyści krajom słabiej rozwiniętym o taniej sile roboczej i krajom posiadającym korzystne warunki naturalne do produkcji rolnej. Pełna liberalizacja i otwarcie rynków rolnych na nieskrepowaną konkurencję doprowadziłoby do głębokiej marginalizacji, a nawet zaniku rolnictwa w bogatych krajach uprzemysłowionych i zurbanizowanych. Ponieważ rolnictwo w tych krajach, poza funkcjami produkcyjnymi, spełnia coraz istotniejsze funkcje publiczne i środowiskowe jego podtrzymanie dokonuje się dzięki polityce interwencjonizmu rolniczego i wspierania rozwoju wsi.

To czy rolnictwo krajów rozwijających się mogłoby skorzystać z liberalizacji obrotów międzynarodowych produktami rolniczymi w ramach globalizacji nie jest jednakże sprawą oczywistą. Stiglitz [2006] laureat nagrody Nobla i autor książki o globalizacji stwierdza, że dotychczasowi rolnicy, którym globalizacja mogłaby pomóc w wydzwignięciu się z ubóstwa schodzą ze sceny, a ich miejsce zajmują „gracze”, których celem jest osiągnięcie zysku. Ten sam Autor stwierdza, że „*globalizacja to słodkie rodzyunki dla 20% mieszkańców ziemi i gorzkie migdały dla 80%*”. Wynika z tego, że na globalizacji stracą małe i średnie gospodarstwa w krajach rozwiniętych, ale wcale na zmianach tych nie skorzystają ubodzy rolnicy z krajów rozwijających się. Globalizacja może pociągnąć istotne zmiany w strukturze agrarnej i w strukturze produkcji rolnej. Korzystać z niej będą gospodarstwa duże, wysokotowarowe, wyspecjalizowane, powiązane z dużymi firmami przemysłowymi przetwórstwa, a zwłaszcza z korporacjami zajmującymi się obrotem żywnością.

Globalizacja rolnictwa przez liberalizację rynków odbywa się drogą pośrednią przez umiędzynarodowienie rynków produktów żywnościowych oraz koncentrację agrobiznesu, zwłaszcza przemysłu rolno-spożywczego oraz sfery obsługi rolnictwa.

Rozwój globalizacji rolnictwa przez uwalnianie ograniczeń w handlu służy głównie interesom wielkich korporacji transnarodowych. Korporacje te obecnie kontrolują większość międzynarodowych obrotów żywnością i mają coraz większy wpływ na rodzaj i struk-

ture produkcji. Globalizacja rolnictwa oznacza dążność do uprzemysłowienia rolnictwa, ograniczania udziału tego sektora w tworzonej nadwyżce ekonomicznej i dochodach sektora rolniczego oraz wydatkach ludności na żywność.

Współczesna produkcja rolnicza w ostatnim pięćdziesięcioleciu nabierała coraz bardziej charakteru globalnego. Obok procesów koncentracji w samym rolnictwie globalizacja odbywała się głównie przez wchodzące w skład agrobiznesu sektory zaopatrzenia rolnictwa, przemysłu przetwórczego, handlu międzynarodowego i dystrybucji żywności przez sieci handlowe. Tradycyjny handel zbożem i innymi produktami i surowcami rolniczymi był uzupełniany przez coraz to szerszą gamę produktów, które mogły być przewożone na długie dystanse w uzbrojonych w urządzenia chłodnicze środkach transportu. Narastaniu zjawisk globalnych w tym zakresie sprzyjała integracja regionalna w różnych regionach świata, a szczególnie w Unii Europejskiej, w ramach porozumienia NAFTA, ASENAN, MERCOSUR i innych. Ważną rolę w tych procesach odgrywały firmy wielonarodowe zaangażowane w handel międzynarodowy i bezpośrednie inwestycje zagraniczne.

W okresie po II wojnie światowej produkcja rolnicza w skali światowej rozwijała się dwiema komplementarnymi ścieżkami [Coleman, Grant, Josling 2004]. Pierwsza z nich odnosi się głównie do wielokierunkowego rolnictwa chłopskiego w różnych krajach w dużym stopniu mającego charakter naturalny, które w wyniku procesów modernizacyjnych nabierało charakteru rynkowego, wysokoprodukcyjnego często o charakterze wyspecjalizowanym. Ważną rolę odgrywały w tym rozwoju przedsiębiorstwa przetwórstwa rolniczego, prowadzące skup towarów coraz bardziej wystandaryzowanych o podwyższonej jakości. Unowocześnienie procesów technologicznych przebiegało równocześnie z usprawnianiem systemów organizacji i powiązań z rynkami, pogłębianiem specjalizacji i integracji oraz osiąganiem efektów skali produkcji. W niektórych obszarach wśród rolnictwa tradycyjnego pojawiły się, zwłaszcza w produkcji drobiarskiej i żywności wieprzowej, skoncentrowane formy rolnictwa korporacyjnego ściśle zintegrowane technologicznie i kapitałowo z przemysłem rolno-spożywczym. Dziś przeciętne wyspecjalizowane gospodarstwo rolne w Danii produkujące na rynek dostarcza niemal 1,5 tys. tuczników rocznie. Skala produkcji drobiarskiej powiększyła się jeszcze bardziej.

Druga ścieżka rozwojowa dotyczy zwłaszcza krajów wysoko rozwiniętych, uprzemysłowionych, w których wraz z modernizacją technologiczną zwrócono uwagę na komercyjną produkcję wysokojakościowych, wyspecjalizowanych produktów na wyselekcjonowane nisze rynkowe mające swoje oparcie w zlokalizowanych terytorialnie rejonach produkcyjnych. Taka ścieżka rozwojowa, typowa np. dla produkcji winiarskiej w Europie rozpowszechniła się także w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Nowej Zelandii czy niektórych krajach Ameryki Łacińskiej. Jej istotą jest to, że produkty o charakterze lokalnym wchodzą przy odpowiedniej polityce wsparcia na rynki międzynarodowe i stają się produktami globalnymi.

Szybkie i głębokie zmiany zachodzące w sektorze agrobiznesu w ostatnim piętnastolecium, powodowane właśnie potrzebami i upodobaniami konsumentów, miały swoje podłoże także w postępie technologicznym oraz dynamicznym rozwoju systemów dystrybucji. W Unii Europejskiej kluczowym czynnikiem było tworzenie i umacnianie Jednolitego Rynku Europejskiego, który zaczął dominować nad rynkami narodowymi poszczególnych krajów. Konkurencja rozwijana wewnątrz poszczególnych rynków krajowych nabierała charakteru ogólnego, a nasilająca się konkurencyjność ogólnoeuropejska wpływała na przyspieszenie procesów efektywnościowych. W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych sektor wytwórczy żywności i napojów dostarczał w krajach UE 10,5% wartości dodanej wytworzonej przez przemysł i zatrudniał 11,5% siły roboczej.

W przemyśle rolno-spożywczym Unii Europejskiej można było wyróżnić trzy grupy strategiczne przedsiębiorstw: małe i średnie przedsiębiorstwa, duże przedsiębiorstwa o charakterze narodowym oraz wielkie firmy wielonarodowe. Pod względem liczbowym w sektorze tym dominowały małe i średnie przedsiębiorstwa. Około 80% przedsiębiorstw zatrudniało mniej niż 10 pracowników (20% zatrudnionych i 7% produkcji). Rosło jednak znaczenie dużych firm przetwórczych. Bardzo duże przedsiębiorstwa zatrudniające ponad 500 pracowników stanowiły poniżej 0,5% liczby przedsiębiorstw, lecz zatrudniały 30% pracowników sektora i dostarczały 40% obrotów [The European ... 1999]. Filie firm wielonarodowych rozsiadane są we wszystkich krajach europejskich. Istotną rolę w funkcjonowaniu sektora żywnościowego odgrywają więzi finansowe i kooperacyjne między różnymi grupami przedsiębiorstw. Już na początku lat dziewięćdziesiątych rozwinął się silny proces koncentracji i umiędzynarodowienia, który był istotnym czynnikiem wzrostu siły przetargowej podmiotów tego sektora. W wyniku tego umocniły swoją pozycję wielkie firmy żywnościowe mające korzenie w kapitale międzynarodowym.

Firmy wielonarodowe koncentrowały się na kreowaniu marek europejskich przez co umacniały swoją pozycję przetargową wobec dystrybutorów. Niektóre firmy wielonarodowe realizowały inwestycje powiązane z narodowymi systemami dystrybucji produktów lokalnych. Duże firmy narodowe koncentrowały swoją działalność na rynkach poszczególnych krajów i w niewielkim zakresie wychodziły poza rynek UE i to bardziej przez eksport niż inwestycje zagraniczne. Małe i średnie przedsiębiorstwa uzależniały się coraz bardziej od wielkich sieci dystrybucyjnych.

Wielką rolę w procesie wzmacniania pozycji konkurencyjnej produktów rolnych na rynkach światowych odegrały wyspecjalizowane instytucje finansowe oraz kredytowe rolnictwa i agrobiznesu korzystające ze wsparcia i gwarancji publicznych. Subsydiowanie kredytów przez państwo wypełniało lukę powstającą z unikania w początkowej fazie kredytowego wsparcia rolnictwa przez banki komercyjne. Z biegiem czasu rządy zaczęły wycofywać się ze wsparcia dla instytucji finansujących rolnictwo. Ich rolę zaczęły stopniowo przejmować wielkie firmy agrobiznesu o charakterze wielonarodowym. Takie wielkie firmy biotechnologiczne jak Monsanto czy Bayer, czy też przedsiębiorstwa chemiczne produkujące nawozy sztuczne i środki ochrony roślin organizowały dostawy swoich produktów dla rolników na warunkach dla nich dogodnych z uwzględnieniem specyfiki rynków regionalnych i lokalnych.

W ciągu dwudziestolecia 1972-1993 obroty handlowe produktami rolno-spożywczymi wzrosły prawie sześciokrotnie. Trend ten utrzymywał się także w latach następnych. Szybciej rozwijał się jednak handel żywnością niż surowcami rolniczymi. Jeszcze szybciej rozwijały się zagraniczne inwestycje w sektorze przetwórstwa i handlu żywnością. Nowym dynamicznie rozwijającym się zjawiskiem stał się handel wewnątrzgałęziowy, co było istotnym czynnikiem w lepszym zaspokajaniu zróżnicowanych potrzeb i preferencji konsumentów. Dzięki tej wymianie i tworzeniu warunków do produkcji pod osłonami oraz przechowywaniu i transportowaniu w urządzeniach chłodniczych, świeże produkty ogrodnicze, mleczarskie, mięsne i rybne stały się dostępne dla konsumentów przez cały rok bez względu na porę roku i rodzaj pogody. Tak więc rozwój handlu międzynarodowego produktami rolno-spożywczymi oraz inwestowanie przez firmy wielonarodowe w różnych krajach świata, przy coraz lepszym wyposażeniu w technologie chłodzenia, magazynowania i transportowania powodowały to, że i rolnictwo łącznie z innymi sektorami agrobiznesu wносиło wielki wkład w zaawansowanie ogólnych procesów globalizacyjnych na świecie.

INTEGRACJA REGIONALNA JAKO SKŁADNIK PROCESÓW GLOBALIZACJI
ORAZ SPOŚÓB OCHRONY PRZED JEJ SKUTKAMI

Obok liberalizacji, integracja rynków w skali światowej stanowi główny element globalizacji. Integrację w wymiarze globalnym rozumie się jednak jako zjawisko całościowe wyrażające się w swobodzie przepływu produktów i nieskrępowanej konkurencji międzynarodowej. Integracja regionalna obejmuje określoną grupę państw i rodzajów działalności gospodarczej, traktowana jest na ogół jako sposób na unikanie niekorzystnych skutków globalizacji i przeciwdziałania żywiołowości procesów integracyjnych animowanych przez przedsiębiorstwa i korporacje międzynarodowe.

Międzynarodowa integracja gospodarcza w skali regionalnej, jaką jest między innymi Unia Europejska, powoduje dwa podstawowe statyczne efekty, efekt kreacji handlu i efekt przesunięcia handlu, które prowadzą do podnoszenia efektywności gospodarowania przez racjonalizację kierunków dostaw oraz wzrost konkurencyjności wewnętrznej [Bożyk, Misala 2003]. Konkretnie mamy tu do czynienia z efektami: produkcyjnym, fiskalnym, redystrybucyjnym i efektem bilansu obrotów handlowych. Integracja międzynarodowa przez tworzenie unii celnej i wspólnych rynków ukształtowała też efekty dynamiczne, długotrwałe dla krajów członkowskich: efekty alokacyjne (alokacja zasobów zgodna z zasadą obfitości, poprawa efektywności zasobów, korzyści skali, ograniczenie zniekształceń rynkowych), efekty akumulacyjne (akumulacja zasobów) i efekty lokalizacyjne (wzrostu gospodarczego i dobrobytu, polaryzacja działalności gospodarczej), efekty dla wzrostu gospodarczego i dobrobytu (po stronie popytu i po stronie podaży) oraz efekty w sferze podziału dochodów (wpływ na „terms of trade” i inne).

Efekty dynamiczne rozpościerają się także na kraje nieczłonkowskie w postaci oddziaływania na „terms of trade” oraz ilościowe i jakościowe długofalowe kształtowanie struktury wymiany zagranicznej, która dostosowuje się do efektywnego popytu i podaży państw tworzących układ integracyjny. Chociaż wymiana zagraniczna koncentruje się w obrębie krajów wspólnoty, to wspólnota jako całość jest ważnym partnerem na rynku światowym i partycypuje zarówno w eksporcie, jak i w imporcie towarów i usług. Obszar wspólnoty przedstawiony jako całość staje się atrakcyjnym miejscem lokowania inwestycji dla przedsiębiorstw, korporacji narodowych i transnarodowych. Integracja regionalna wzmacnia więc konkurencję i poprawia skutki ekonomiczne gospodarowania wewnątrz wspólnoty, co stanowi również istotę procesów globalizacyjnych w skali światowej bez jednoczesnej modyfikacji stosunków ekonomicznych krajów należących do wspólnoty z pozostałymi uczestnikami rynku światowego. Ta modyfikacja stosunków zewnętrznych, a nawet ich ograniczenie, dotyczy szczególnie sfery rolnictwa i rynków rolnych.

Współczesne rolnictwo długo było sektorem chronionym przez poszczególne państwa przed konkurencją zagraniczną. Szczególnie efektywny system ochrony zewnętrznej i wsparcia wewnętrznego uzyskało rolnictwo Unii Europejskiej. Dążność do samozaopatrzenia w produkty rolne i utrzymania zadowalającego poziomu dochodów rolniczych były przyczyną tego, że głównymi podmiotami decydującymi o sytuacji w rolnictwie stawały się rządy i ministerstwa rolnictwa poszczególnych krajów oraz ponadnarodowe organy wspierania rolnictwa.

Unia Europejska od początku lat sześćdziesiątych wprowadzając wspólną politykę rolną chroniła i wspomagała rozwój własnego rolnictwa. Polityka ta wniosła istotny wkład w rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich krajów członkowskich, stała się też jednym z najważniejszych sposobów pogłębienia ogólnej integracji europejskiej. Z jej efektów korzystają nie tylko rolnicy, ale także całe społeczeństwa. Prowadzona jest jednakże przy zaangażowaniu

zowaniu wysokich dotacji, które nie zawsze są społecznie uzasadnione, gdyż kierowane są głównie do największych producentów rolnych.

Polityka interwencjonizmu rolnego prowadzona w Unii Europejskiej rozwiązała kwestię bezpieczeństwa żywnościowego i stworzyła parasol nad rolnictwem krajów członkowskich, chroniąc jego przed konkurencją tańszych produktów oferowanych na rynkach międzynarodowych. Mimo wysokich dopłat wspólna polityka rolna UE nie rozwiązała problemu dochodów rolniczych w mniejszych gospodarstwach rolnych, doprowadziła jednak do ustabilizowania produkcji i podjęła realizację celów związanych z zapewnieniem jakości i bezpieczeństwa zdrowotnego żywności, ochroną środowiska naturalnego, tworzeniem dobrostanu zwierząt oraz rozwojem wielofunkcyjności w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Subsydiowanie produkcji rolnej w Unii Europejskiej wpływa jednak destrukcyjnie na międzynarodowe rynki rolne, a eliminacja protekcjonizmu stała się przedmiotem międzynarodowych negocjacji w ramach GATT/WTO.

Przez wiele lat negocjacje w sprawie liberalizacji światowych obrotów handlowych omijały produkty rolne. Jednocześnie ograniczenie konkurencji na międzynarodowych rynkach rolnych i prowadzenie przez poszczególne kraje i grupy krajów polityki protekcjonizmu i interwencjonizmu rolnego zostało uznane za niekorzystne. Nieuchronność podnoszenia konkurencyjności w warunkach postępującej liberalizacji handlu międzynarodowego i rozwijających się zjawisk globalizacji należy traktować jako kluczowe wyzwanie dla rolnictwa polskiego zintegrowanego z chwilą uzyskania członkostwa z rolnictwem krajów tworzących Unię Europejską.

Unia Europejska pod naciskiem negocjacji w ramach WTO i innych organizacji międzynarodowych w dokumencie Agenda 2000 uznała za główny cel wspólnej polityki rolnej podnoszenie konkurencyjności wewnętrznej i zewnętrznej rolnictwa europejskiego. Oznacza to, że UE nie będzie w stanie, w takim stopniu jak dotychczas, chronić własnego rolnictwa przed konkurencją tanich produktów rolnych wytwarzanych w krajach Ameryki Północnej i Południowej, Australii, Nowej Zelandii i innych. Oznaczać to będzie nieuchronność dalszego, stopniowego spadku cen realnych w rolnictwie i trudności w utrzymywaniu zadowalającego poziomu dochodów rolniczych, mimo wzmocnienia i rozszerzenia form bezpośredniego subsydiowania rolnictwa i dopłat do produkcji. Stosowanie dopłat bezpośrednich jest usprawiedliwieniem dla obrony wyższego poziomu cen rolnych wewnątrz wspólnoty.

Aktualnie dochodzą także nowe aspekty, które stają się podstawą przewartościowań w trwającej od pewnego czasu tendencji ograniczania interwencjonizmu rolniczego w Unii Europejskiej i umacniania kierunku skierowanego na liberalizację. Ta nowa sytuacja wynika z zarysowujących się niedoborów żywności w skali światowej i wzrostowego trendu cen artykułów żywnościowych. Z jednej strony może to doprowadzić do szybszej niż zamierzono rezygnacji z kwot mlecznych ograniczających produkcję mleka, z drugiej zaś do ponownego przemyślenia zasadności dyskusyjnego zjawiska przeznaczania produkcji rolnej na cele energetyczne. W nowych warunkach zwiększonego popytu na żywność polityka ograniczania produkcji dla podtrzymania poziomu cen rolnych i dochodów rolniczych może stać się anachronizmem. W tych nowych warunkach zmieniać się może podejście do prowadzenia produkcji rolniczej w marginalnych (niekorzystnych) warunkach glebowo-klimatycznych i wodnych.

GLOBALIZACJA A POSTĘP W ROLNICTWIE I SPOŁECZNE PROBLEMY WSI

Globalizacja jest procesem dynamizującym transfer innowacji i upowszechniania postępu technicznego, biologicznego i organizacyjnego. Postęp kreowany przez liderów szybko znajduje naśladowców, a unifikacja techniczna produkcji z zastosowaniem nowoczesnych technologii prowadzi do modernizacji i wzrostu produktywności i wydajności w rolnictwie. Skutkiem tego jest obniżka kosztów i spadkowy trend cen realnych na produkty rolne. Nowoczesne metody produkcji wypierają tradycyjne techniki produkcji, zwłaszcza w obszarach o mniej korzystnych warunkach naturalnych. Prowadzi to do obniżenia zatrudnienia w rolnictwie i problemu zagospodarowania zasobów siły roboczej na lokalnych rynkach pracy, do bezrobocia jawnego i ukrytego. Ułatwienie przepływu towarów ponad granicami państw prowadzi do zaniechania produkcji rolnej w marginalnych warunkach produkcji rolniczej. Stwarza to presję na powiększanie importu taniej żywności. Jednocześnie nasila się presja krajów mających korzystne warunki dla produkcji rolniczej i niskie koszty produkcji na likwidację ograniczeń w handlu i obniżkę cel rolnych. Presja ta wywierana jest na Europę zwłaszcza przez Stany Zjednoczone, Kanadę i kraje Ameryki Południowej oraz Australię i Nową Zelandię, a także wiele krajów rozwijających się z innych kontynentów. Negocjacje dotyczące liberalizacji handlu rolnego na forum WTO w ramach Rundy rozwoju z Douha doprowadziły do deklaracji Unii Europejskiej, że po 2013 roku zostaną zlikwidowane dopłaty eksportowe dla producentów mleka, cukru, wołowiny i zbóż. Globalizacja więc prowadzi stopniowo do zmiany mechanizmów integracji europejskiej w sferze rolnictwa.

Globalizacja napędzana dążnością do podnoszenia efektywności mikroekonomicznej wywiera presję na upowszechnienie nowoczesnych biotechnologii, w tym organizmów modyfikowanych genetycznie. Zielona rewolucja doprowadziła do zwiększania produkcji rolniczej i złagodzenia problemu głodu i niedożywienia. Obecne wykorzystanie organizmów genetycznie modyfikowanych jest kolejnym etapem zielonej rewolucji. W wyniku zielonej i tęczącej rewolucji w Indiach przeciętne spożycie żywności osiągnęło wystarczający poziom ilościowy i zadowalającą strukturę jakościową (zboża, ryby, rośliny oleiste, owoce i warzywa oraz mleko). Mimo różnych kontrowersji zielona rewolucja stanowiła niezwykle istotny etap rozwoju rolnictwa. Dziś świat stoi przed dylematem rozpowszechniania upraw roślin transgenicznych. O ile zielona rewolucja była wdrażana przez wielkie programy rządowe upowszechniania wydajnych odmian pszenicy, kukurydzy i ryżu to rozpowszechnianie upraw transgenicznych stanowi narzędzie pomnażania zysku wielkich korporacji kapitalistycznych. W 2006 roku rośliny transgeniczne uprawiano w 22 krajach na powierzchni przekraczającej 100 mln ha (53% w USA). Jest kwestią czasu, że rolnictwo transgeniczne wkroczy na szeroką skalę także do Europy. Przy tej okazji należy zauważyć, że rozwój technologii transgenicznych i innych osiągnięć biologii i techniki stosowanych w produkcji rolniczej stwarza problemy związane z prawem własności intelektualnej, któremu wielkie korporacje mogą nadać charakter praktyk monopolistycznych.

Ekspansja rolnictwa przemysłowego oraz wykorzystania biotechnologii pociąga za sobą konsekwencje społeczne wśród rolników i mieszkańców wsi. W wyniku tych procesów uwalniają się niewykorzystane w rolnictwie zasoby pracy, a pozostający w rolnictwie ludzie są zmuszeni do poszukiwania nowych zajęć i dywersyfikacji źródeł dochodów. Wielce pomocny w tym względzie może być rozwój nowoczesnych technik telekomunikacji i technologii informatycznych stanowiących integralną część procesów globalizacji. W wyniku upowszechnienia tych technologii mieszkańcy wsi nawiązują nie tylko łatwy kontakt z

tym co się dzieje w ich regionie i kraju, ale mają wgląd w procesy przebiegające w skali światowej. Informatyzacja życia gospodarczego i społecznego, która dociera także na wieś i do rolnictwa „*stanowi wielką szansę regeneracji systemu pracy i produkcji oraz wykorzystania możliwości daleko idącej decentralizacji wielu rodzajów działalności gospodarczej, uwolnienia wielu typów działalności zawodowej od ciasnego gorsetu dużego miasta oraz zwielokrotnienia możliwości operowania na rynku*” [Varelidis 2003 za: Kalenta 2005]. Informatyzacja stwarza szansę włączenia mieszkańców wsi w struktury społeczeństwa globalnego i korzystania z dobrodziejstw takich sposobów zatrudnienia jak: telepraca, czy takich sposobów podnoszenia wiedzy jak kształcenie na odległość. Ograniczyć to może zjawisko dojazdów do pracy, migracji wahadłowych i upowszechnianie wielozawodowości na wsi. Rozwijające się formy sieciowe gospodarki będą sprzyjać kumulacji wiedzy, podnoszeniu kwalifikacji ludzi, budowie kapitału ludzkiego i kapitału społecznego na wsi. Globalizacja dla wsi niesie także, jeśli nie ujednolicenie, to zbliżenie wzorców kulturowych i stylów życia w układzie wieś miasto oraz w układzie międzynarodowym.

GLOBALIZACJA A ROLNICTWO W POLSCE

Procesy modernizacji rolnictwa w Polsce, na wzór Europy zachodniej, zostały zapoczątkowane jeszcze przed transformacją, przy czym lata transformacji przyniosły na początku w tym względzie pewne ich zahamowanie. Ogólna efektywność nakładów materialnych w Polsce jest dotychczas wyraźnie niższa niż w czołowych krajach UE. Ta niższa produktywność i efektywność wynikała z występujących słabych ogniów i niezadowalającej precyzji stosowanych procesów technologicznych, braku powszechnego stosowania dobrych praktyk produkcyjnych i sposobów powiązania z rynkiem oraz braku nowoczesnego wsparcia rolnictwa ze strony polityki rolnej. Te słabości ustępują po włączeniu naszego kraju w ramy Jednolitego Rynku Europejskiego i do systemu oddziaływania Wspólnej Polityki Rolnej. Istotną rolę może tu odgrywać włączenie Polski w zewnętrzne otoczenie konkurencyjne rolnictwa. W nowej sytuacji można oczekiwać występowania w polskim rolnictwie efektów mnożnikowych upowszechniania efektywnych systemów produkcyjnych przy zastosowaniu nowoczesnych technologii.

Procesy globalizacyjne sprawiają, że polskie rolnictwo staje się częścią otwartego, ogólnoswiatowego układu gospodarczego. Rolnictwo polskie będzie do pewnego stopnia powtarzać europejską drogę modernizacji. Presja konkurencyjna w tym układzie wymusza na każdym podmiocie gospodarczym stosowanie strategii niskich cen. Strategie jakościowe, strategie zróżnicowania i inne, są równie ważne, i stają się strategiami równorzędnymi lub dodatkowymi. Obok innowacji technologicznych w sferze wytwarzania i obrotu istotną rolę będą spełniać innowacje produktowe, co podkreśla narastające znaczenie marketingu. Zakres rozpowszechniania globalizacji ekonomicznej w sferze rolnictwa i agrobiznesu będzie jednak hamowany praktykami interwencjonizmu i protekcjonizmu rolniczego, który utrzyma się mimo tendencji liberalizacyjnych i prób modyfikowania stosowanych systemów polityki rolnej przez największych eksporterów i importerów żywności.

Mimo wzrostu produktywności i efektywności wytwarzania w rolnictwie będzie zachodził dalszy proces kurczenia się rolnictwa jako działu wytwórczego w gospodarce narodowej i proces jego społeczno-ekonomicznego zróżnicowania. Dziś rolnictwo daje w Polsce zatrudnienie i utrzymanie znaczącej części ludności. W miejsce obecnie stosunkowo jednolitego rolnictwa rodzinnego rozwijać się będzie rolnictwo bardziej spolaryzowane pod wzglę-

dem ekonomicznym, społecznym i technologicznym. Kształtować się będą nowe elementy i nowe relacje w sferze agrobiznesu. W rolnictwie można oczekiwać wyraźniejszego ukształtowania się trzech następujących sektorów: rolnictwa komercyjnego, zrównoważonego rolnictwa wielofunkcyjnego i rolnictwa socjalnego [Adamowicz 2002].

Na sektor wysokotowarowego i skomercjalizowanego rolnictwa o coraz większym stopniu koncentracji i powiązań integracyjnych w układach pionowym i horyzontalnym z przemysłowymi i handlowymi elementami agrobiznesu złożą się zarówno wielkoobszarowe rolnictwo wyrosłe z byłego sektora PGR, wysokotowarowe i wyspecjalizowane gospodarstwa rodzinne oraz różne formy rolnictwa korporacyjnego. Ważnym składnikiem tego sektora będą więc zarówno rodzinne specjalizujące się duże gospodarstwa rolne, jak też gospodarstwa prowadzone przez obcokrajowców oraz korporacje finansowo-przemysłowe, w tym należące do kapitału zagranicznego. Z tego sektora będzie pochodzić coraz większa ilość wysokiej jakości produkcji, sektor ten będzie jednak stwarzał zagrożenie degradacją środowiska i naruszeniem żywotności wsi. Przedsiębiorstwa tego sektora, stanowiące zaplecze surowcowe zakładów przetwórczych i innych przedsiębiorstw, będą stanowić kanał, przez który obok różnych form nowoczesnych technologii i postępu biologicznego, mogą przenikać na rynek polski organizmy modyfikowane genetycznie. Szerszego rozpowszechniania tej formy żywności nie da się raczej zatrzymać na dłuższy okres także w Polsce.

Drugim, umacniającym się sektorem rolnictwa w Polsce będzie typowe rodzinne rolnictwo wielofunkcyjne, korzystające z unijnej ochrony zewnętrznej i wspierane ograniczonymi przez modulację programami wsparcia rynkowego oraz rozwijanymi na szerszą skalę programami strukturalnymi, promującymi rozwój trwały i zrównoważony. Ten sektor zapewni żywotność wsi, podtrzymywanie jej wartości kulturowych oraz dobrą jakość żywności. Wspierana wielofunkcyjność gospodarstw rolnych i rolnictwa w postaci dywersyfikacji produkcji, agroturystyki, przetwórstwa, różnego rodzaju usług publicznych oraz krajobrazowych i ekologicznych funkcji rolnictwa będzie stanowiła istotny sposób łagodzenia napięć w sferze zatrudnienia na obszarach wiejskich, zaś promocja zrównoważonego i trwałego rozwoju może mieć również istotne znaczenie dla jakościowego wizerunku produkowanej w Polsce żywności oraz wzmacniania wrażliwości ekologicznej. Mimo że rynek żywności ekologicznej nie rozszerzy się zbyt nadmiernie, będzie rosło znaczenie rynku produktów regionalnych i lokalnych. Przed Polską w tym zakresie stoi wiele szans do wykorzystania.

Trzeci sektor rolnictwa, jaki ukształtuje się w Polsce bardziej wyraźnie niż obecnie, to sektor rolnictwa socjalnego i hobbystycznego. Za rozwojem tego sektora przemawiają co najmniej dwa względy. Pierwszy to bardzo trudna sytuacja na rynku pracy w ogóle, która przy istnieniu nadmiernego, jawnego i ukrytego bezrobocia na wsi będzie wymagała zatrzymania w rolnictwie także tych, którzy będą prowadzić rolnictwo na pół naturalne, dające pewnej grupie ludzi możliwość przeżycia i skromnego utrzymania. Aby uniknąć pogłębiania się zjawiska ubóstwa i wykluczenia społecznego niezbędne będzie wprowadzenie odpowiedniej polityki o charakterze socjalnym dla tego typu gospodarstw rolnych, małych o charakterze naturalnym, których właściciele będą korzystać z pomocy socjalnej. Powinna to być polityka o charakterze narodowym, chociaż jej wprowadzenie wymagać będzie uzgodnień w ramach Unii Europejskiej. Innym czynnikiem zwiększania znaczenia tej grupy gospodarstw jest ogólny, chociaż niepisany cel wspólnej polityki rolnej polegający jak dotychczas na ograniczaniu tempa wzrostu produkcji rolnej. Dopuszczenie do zagospodarowania pewnej części gruntów rolnych (działek o powierzchni nieprzekraczającej pewnego pułapu) przez drobnych właścicieli, emerytów i rencistów, nierolników oraz rezydentów wiejskich,

mogłoby ograniczyć presję na powiększanie produkcji rolniczej i wpłynąć wspierająco na rozwój pozarolniczych funkcji obszarów wiejskich. Część gruntów z tego sektora wypadła by z rolnictwa i przechodziła do sektora nieruchomości pozarolniczych. Mogłaby stanowić podstawę pod rozwój budownictwa mieszkaniowego na wsi typu rezydencjalnego oraz taniego budownictwa typu socjalnego, co może być ważnym elementem rozwoju wsi zwłaszcza w pobliżu miast i aglomeracji miejskich.

LITERATURA

- Adamowicz M. 2002: Zjawiska i procesy globalne a rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. [W:] Polska wieś 2025. Wizja rozwoju (red. Wilkin J.W.) Fundusz Współpracy, Warszawa. s. 119-126.
- Bożyk P., Misala J. 2003: Integracja ekonomiczna. PWE, Warszawa.
- Chołaj H. 2003: Ekonomia polityczna globalizacji. Fundacja Innowacja, WSSE Warszawa.
- Coleman W., Grant W., Josling T. 2004: Agriculture In the New Global Economy. Edward Legar, Cheltenham, Northampton. s.7-8.
- Flejtański S., Wahl P.T. 2003: Ekonomia globalna – synteza. Difin, Warszawa.
- Gierszewska G., Wawrzyniak B. 2001: Globalizacja, wyzwania dla zarządzania strategicznego. Poltext, Warszawa, s. 14.
- Grupa Lizbońska. 1998: Granice konkurencji. Poltext, Warszawa 1998, s. 45-46.
- Kleer J. 2006: Globalizacja a państwo narodowe i usługi publiczne. PAN Komitet Prognoz Polska 2000 Plus, Warszawa.
- Kołodko G.W. 2001: Globalizacja a perspektywy rozwoju krajów posocjalistycznych. Dom organizatora, Toruń.
- Kołodko G.W. 2008: Wędrujący świat. Prószyński i Sówka. Warszawa, s. 94, 99.
- Liberska B. (red.) 2002: Globalizacja. Mechanizmy i Wyzwania. PWE, Warszawa, s. 26.
- Sobiecki R. 2007: Globalizacja a funkcje polskiego rolnictwa. SGH, Warszawa, s. 11, 84, 114.
- Stiglitz J.E. 2006: Globalizacja, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Szymański W. 2001: Globalizacja wyzwania i zagrożenia. Difin, Warszawa.
- The European Agrofood system and the challenge of global competition. 1999: ISMEA, Roma, s. 77.
- The World Bank. 2008: Agriculture for Development, World Development Report, s.1
- Varelidis N. 2003: Information Society and Sustainable Development. Athens za: Kaleta A. 2005: Wielozawodowość na obszarach wiejskich – perspektywa globalizacji. [W:] Polska wieś 2005, Wizja Rozwoju. Fundusz Współpracy, Warszawa, s. 129.
- Zorska A. 2000: Integracja europejska w kontekście globalizacji. *Zeszyty Naukowe KGS SGH*, nr 9, s. 6-7.

Mieczysław Adamowicz

THEORETICAL CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF POLISH AGRICULTURE TAKING INTO ACCOUNT PROCESSES OF GLOBALIZATION AND INTERNATIONAL INTEGRATION

Summary

The aim of the paper is presenting and analysis the contemporary facts of agriculture development with the special reference to the globalization processes and European integration. The following issues have been discussed in this paper: main direction of structural changes and development trends in agriculture; the essence and main streams of globalization, globalization in agriculture and agribusiness sectors, regional integration as an element of globalization and as a way of protection from its negative outcomes, technological progress in agriculture as an integrated parts of globalization and importance of globalization for agriculture in Poland.

Adres do korespondencji:

prof. dr hab. Mieczysław Adamowicz
Katedra Polityki Agrarnej i Marketingu, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
tel (0 22) 59 31 000
e-mail: mieczyslaw_adamowicz@sggw.pl